

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL XV MEM. 7

DOI MISIONARI SCOȚIENI
IN ȚĂRILE ROMÂNE
ACUM O SUTĂ DE ANI

DE

ALEX. LAPEDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

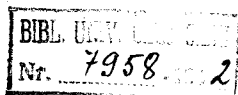

MONITORUL OFICIAL
ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

DEPOZITUL GENERAL
CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL ACADEMIEI, 3-5

BUCUREȘTI

1934

DOI MISIONARI SCOȚIENI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ACUM O SUTĂ DE ANI

DE

ALEX. LAPEDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sedința dela 15 Iunie 1934

E vorba de Andrew A. Bonar și de soțul său Robert Mc. Cheyne, clerici scoțieni, cari, în 1839, întreprind o călătorie în Orient, ca misionari ai Comitetului pentru convertirea Evreilor la creștinism, — comitet instituit de Congresul general al Bisericii scoțiene.

Cel dintâiu — Andrew A. Bonar — născut la 1810, dintr'o familie de cărturari de mare valoare, își făcu studiile la Universitatea din Edinburgh (1835), care, patruzeci de ani în urmă, îi conferi — la 1873 — titlul de doctor în teologie, pentru importanta sa activitate pastorală și publicistică. La 1878, Congresul general al Bisericii scoțiene îl alege Moderator (Superintendent) al acestei Biserici. Moare în vârstă foarte înaintată — la 1892.

Tovarășul său de călătorie — Robert Mc. Cheyne — i-a fost cel mai bun amic. Poet și pictor de talent, studiază și el teologia, spre a deveni, ca pastor, însuflețit luptător pentru evanghelie. Suferind de piept, moare, tânăr încă, la 25 Ianuarie 1843, în timpul unei grozave epidemii de tifos, în Scoția. Moartea lui fu ca și un doliu național, atât era de iubit și prețuit. Andrew Bonar i-a scris și publicat, ca omagiu al prieteniei sale sincere și duioase, biografia. Cartea fu tradusă în mai multe limbi și continuă să apară în ediții nouă până astăzi.

Lui i se datoresc desemnurile ce ilustrează descrierea lor de călătorie și din cari pe cele privitoare la țările noastre le reproducem mai departe în text, în aceeași mărime ca și originalele.

Misionarii noștri au fost așa dar personalități de seamă ale timpului, cu proeminente situații sociale, culturale și spirituale. Călătoria ce ei întreprinseră în Orient o făcură — cum am spus — din însărcinarea Comitetului din Edinburgh pentru convertirea Evreilor, al cărui secretar era pe atunci Bonar însuși. Preocupați în deosebi de acest scop al călătoriei lor, tinerii clerici lăsară pe al doilea plan, cum o spun și în prefața cărții lor, împrejurările locale — geografice, istorice, politice, sociale, culturale etc. — ale țărilor și regiunilor pe care le-au străbătut. Căci, pretutindenea, ei țin să cerceteze, cu nespusă iubire creștinească și remarcabil zel apostolic, și deci să cunoască, în primul loc, situația Evreilor, condițiile în care se găsesc și trăesc și posibilitățile de a fi aduși la staulul dreptei credințe.

Totuși și sub întâiul raport, *Povestirea misiunii de cercetări printre Evrei a Bisericii scoțiene în 1839* (Narrative of a mission of inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839), căci așa este intitulată cartea lui Bonar și Mc. Cheyne (Edinburgh, William Whyte et Co. 1843) e foarte interesantă. Astfel bunăoară capitolul despre Țările Române (Wallachia and Moldavia, pp. 366—426) și începutul capitolului următor, despre Polonia austriacă (Austrian Poland, pp. 427—434, privitoare la Bucovina), destul de întinse și singurele pe care le-am cercetat, nu aduc numai serioase și interesante informații cu privire la starea Evreilor dela noi, acum un secol, adică tocmai în epoca când s'a făcut așezarea lor mai intensă în aceste părți, ci ne dau și relații destul de importante cu privire la țară și aspectul ei, la locuitori și obiceiurile lor, la orașele și satele prin care au trecut, la clasele sociale și îndelnicirile lor, la stările politice și culturale etc.

Tocmai pentru aceasta, ca și pentru faptul că misiunea anglicană pentru convertirea Evreilor din București s'a întemeiat în legătură și ca urmare a călătoriei celor doi clerici scoțieni, e de mirare cum scrierea lor a rămas neștiută până azi cercetătorilor trecutului nostru. D-na Sanda I. Mateiu,

cunoscuta publicistă, este aceea care mi-a atras atențiunea asupra acestei scrieri și care, mai mult, a binevoit a-mi pune la dispoziție chiar traducerea capitolelor mai înainte citate privitoare la Țările Române, cum și datele asupra autorilor, procurate direct dela urmașii acestora din Scoția. Cu deosebită grațitudine pentru această bunăvoință și osteneală, voi scoate din traducerea d-sale știrile și mărturisirile mai interesante pentru cunoașterea stărilor din Principatele noastre acum o sută de ani, așa cum se înfățișară ele celor doi călători.

Plecați, la începutul lui Aprilie 1839, din Londra, misionarii noștri trecură Canalul pe la Dover-Calais. Prin Boulogne, ei ajunseră la Paris, apoi, prin Dijon și Lyon, la Marseille. De aci trecură la Genova și Civita vecchia, apoi, prin Malta (cu înconjurul Siciliei), Sira (cu înconjurul Greciei), Alexandria și Damietta, la Ierusalim. Prin Beirut, Cipru și Smirna, ajunseră la Constantinopol, de unde porniră spre Țările Române, intrând pe la Galați și ieșind pe la Zalesky. Prin Tarnopol, Brodi, Lemberg, Cracovia, Breslau, Glogau, Posen, Frankfurt, Berlin și Hamburg, ei se întoarseră la Londra — la începutul lui Noemvrie, același an (1839).

În țările noastre călătorii intrară pe apele Dunării, la 28 August, prin gura Sulinei. După un popas de jumătate oră la Tulcea, « oraș turcesc pe malul bulgăresc », ajunseră, a doua zi, la Galați. Ținuți în carantină o săptămână, ei intrară în oraș numai la 5 Septemvrie. În aceeași zi chiar, seara, plecară la Brăila, iar de aci, la 7 Septemvrie, tot seara, prin Slobozia și Obilești, la București, unde ajunseră a treia zi, dimineața, și rămaseră cinci zile. Dela București se îndreptară — la 13 Septemvrie — spre Iași, prin Buzău, Râmnic, Focșani, Tecuciu, Bârlad și Vaslui. În ziua de 17 Septemvrie, înainte de apusul soarelui (în ajunul Ispășirii evrești), sosiră la Iași, unde stătură trei zile. La 20 Septemvrie, seara, părăsiră Capitala Moldovei, apucând spre Cernăuți, prin Botoșani. Granița în Bucovina o trecură la 22 Septemvrie, intrând în carantina austriacă dela Bosancea. Prin Suceava și Siret, ajunseră, în 28 Septemvrie, la Cernăuți, de unde, prin Zalesky, trecură Nistrul, în Galiția, apucând spre Tarnopol.

Pe acest itinerariu se desfășoară întreaga descriere a călătoriei în Țările Române, bogată în informații și observații, în sugestii și comentarii. Sistematic privită și expusă, ea poate fi împărțită și prezentată în trei capitole, I. Aspectul naturii și civilizația țării, II. Clasele sociale, cu îndeletnicirile, obiceiurile și viața lor și stările economice, culturale și politice, III. Situația, sub toate raporturile, dar mai ales cel religios, a Evreilor dela noi.

Primele capitole vor face obiectul comunicării mele de azi, iar ultimul obiectul comunicării de săptămâna viitoare.

În timpul petrecut în carantina de lângă Galați, primitivă și inospitalieră, unde veni să-i vadă și să le ofere serviciile consulul englez din localitate, Charles Cunningham, călătorii noștri avură vreme să examineze și să reflecteze asupra locurilor și oamenilor în mijlocul cărora ajunseră:

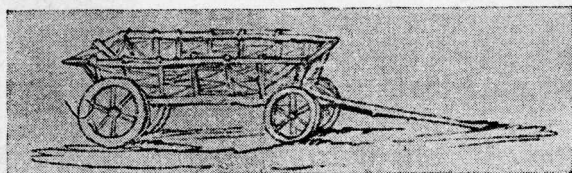
Țara era — Dacia veche, iar locuitorii — cu îmbrăcăminte de pânză, chimire late de piele, opinci (sandale romane) în picioare, plete lungi și nepieptănate, pălării negre cu borduri mari — erau, de sigur, urmași ai barbarilor ce turburaseră de atâtea ori Imperiul roman.

Turme numeroase de vite pe nesfârșite pășuni și lungi șiruri de căruțe, greoaie dar șubrede, cu scârțâitul prelung și strident al roților neunse, trase de boi puternici și răbdători ori de cai mărunți, câte patru sau chiar câte opt la olaltă, ofereau nouilor oaspeți ai Țărilor Române interesante și variate priveliști...

Galații. Ascuns între salcâmi, copacul cel mai răspândit și mai bine prosperând pe aci — orașul are 10.000 locuitori. Multe străzi pavate cu scânduri, dar multe încă nepavate, pline de praf vara, de noroi iarna. Case mai ales de lemn, tencuite și acoperite cu stuf. Chiar și unele biserici sunt de lemn. Cârциume în toate ulițele. În turnurile bisericilor și hornurile caselor cuiburi de berze. Locuitorii nu le distrug, aceasta fiind păcat. Ele vin regulat la « 16 Aprilie ». Dincolo de șanțul orașului, o movilă de pământ, pe locul unde Ipsilanti cu Grecii săi fu exterminat de Turci, în 1821.

Brăila. Drumul la Brăila fu făcut cu brișca consulului englez din Galați. Călătoria ținu trei ore — pe câmpii necultivate și pustii. Câteva colibe patriarhale, amintind «peisagiile din țara noastră». La una o femeie bătea unt. La altele «mame dace» ședeau de vorbă în ușe, uitându-se curios la străini. Oamenii par muncitori și liniștiți. Nenumărate cirezi de boi cenușii. Câini ciobănești, frumoși. Siretul fu trecut pe un pod plutitor, tras cu funia de pe celălalt mal. Aci, la frontiera între Moldova și Valahia, ofițerul de vamă voi, ca de obicei, să-i stoarcă de ceva bani. Intervenția consulului puse însă capăt acestei intențiuni. Sosiră la Brăila pe înserate și fură găzduiți, confortabil, la vice-consulul englez Lloyd.

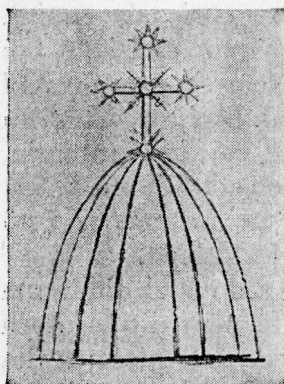
Dorința de a pleca spre București chiar a doua zi dimineața le fu zădărnicită de o ploaie mare, care fu pentru dâșii «ca o întâlnire cu un vechiu prieten», deoarece dela plecarea din Scoția nu mai avură o dimineață așa ploioasă. Modul obișnuit de călătorie aci, zic ei, e cu «căruta» — un vehicul rudimentar, de lemn, cu roți mici (*se dă desemnul unei căruțe*, pag. 376). Hamurile cailor sunt de frânghie și sfoară — mereu rupte și înodate. Iși tocmiră trei asemenea căruțe cu câte patru cai. Dar d-l Cunningham nu-i lăsă să plece cu ele, ci le oferă «brașoveanca» sa — o trăsură fără arcuri, dar acoperită și în care aveau loc patru persoane.

Căruță de poștă.

Până sosi această trăsură dela Galați, călătorii vizitară orașul: curat, bine aerisit, cu străzi largi, unele chiar pavate. Multe case de cărămidă, dar mai toate cu un singur cat. Plantații de salcâmi, ba chiar și de maslini, bine crescuți. Crucile bisericilor, strălucind în bătaia soarelui, impresionează (*se dă desemnul unei asemenea cruci*, cu globuri stelate în vârful

brațelor, pag. 377). Și aci cuiburi de berze în clopotnițe și hornuri. Ba și berze domesticate prin curțile caselor. Dunărea, adâncă și umflată, trece pe lângă oraș. Comerțul cu grâne se dezvoltă mereu și face ca târgul să crească în importanță. Populația prosperă, de 6.000 suflete.

Cruce împodobită, pe turnuri de biserici.

Scena se repetă la toate etapele (poștele) următoare. Acestea erau instalate în niște căsuțe mici, cu 2—3 încăperi, nemobile. Caii de schimb, totdeauna la păscut, pe câmp, erau aduși cu mare zăbavă. Intârzierile le provocau și surugiii, cari se opreau mereu în loc, să dea fuga la vreun bordeiu să-și aprindă pipele (*se dă, în desemn, chipul unui surugiu*, pag. 381).

Pe Bărăgan. În zori de zi, misiunii noștri se pomeniră în mijlocul unei întinse câmpii necultivate — cu colibe primitive, din loc în loc. La o stație de poștă, până să se aducă caii, se dădură jos să se ospăteze din proviziile luate cu dâșii. Intrară într-o colibă, care se aseamănă, zic ei, înlăuntru, cu interiorul unei cabane scoțiene. Aflându-se în vechia Dacie și știind că limba locuitorilor derivă din cea a Romanilor, cercară să

Spre București. Plecară din Brăila pe la 9 seara. Erau de făcut 120 mile. Brașoveanca le fu de mare folos. Se înhămară la ea toți cei 12 cai tocniți pentru căruțe. Caii aceștia, mici, goniau nebunește, în strigătele sălbatice și pocniturele de biciu ale surugiilor. La sfârșitul primei etape (poște) fură deșteptați de oameni ce le cereau plata («dă menzil, domnule!») și podorosna — legitimația de călătorie.

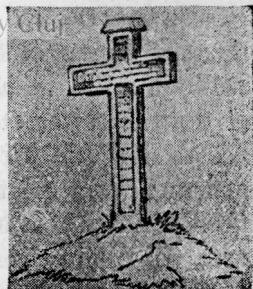

Surugiu.

vadă de ce folos le poate fi latineasca lor. Bărbatul și femeia ce-i găzduiră, blonzi, dar de un aspect puțin civilizat, îi primiră respectuos.

Le spuse că dimineața *este frig* și că trebuie să se încălzească la foc. Iar când îi arătară vitele — vacca et boves — omul zâmbi și zise: da, *vaca și boii*. Când însă ceru lac, el îi corectă: *lapte*. În timpul dejunului, conversația continuând, aflară că cabalus este *cal*, coliba *casa*, aqua *apă*, panis *pâne*, furca *furculiță*, vasul de fiert *căldare*. Iar mai departe, în cursul călătoriei, culeseră și alte cuvinte latine din gura locuitorilor: *funie*, ca să lege (ligare) oiștea. *Nu este*, le răspunse o femeie căreia îi cerură lapte. Iar alta: *este, acru, nu dulce*. Un hamal, în fine, îi întrebă: *nu știi românește, domnule?*

Drumul continuă mereu înainte, pe stepă — nesfârșită întindere șeasă, fără nicio ridicătură, fără niciun pom. Numai pășuni imense, cu nenumărate turme de boi, bivoli, cai și oi. Singurele obiecte, afară de colibe, ce se mai întâlneau erau crucile de piatră, de pe marginea drumurilor (*se dă una în desen, pag. 383*) și movilele ce se profilau la orizont — ridicături artificiale de pământ, foarte probabil, ca posturi de observație și alarmă. Pământul e moale și fertil, fără nicio piatră. Pe alocuri acoperit cu flori (levănțică, degețele, dârmoz). Fiecare surugiu mână câte patru cai. Cu fire de păr smulse din coamele lor, își împletesc biciurile. Caii mici și slabi, dar iuți și vioi, preferau galopul, ca și călăreții. Când drumul ocolia, aceștia o luau de-a-dreptul pe câmpie.

Cruce de piatră (pe margine de drum).

Prin Slobozia și Obilești. Dimineața trecură pe lângă un lac — lucru rar pe aceste locuri. Văzură cum se treeră cu caii. Fântânile cu cumpene deveneau tot mai dese (se apropiiau de Ialomița), ca în Egipt, Polonia, Rusia. Pe la amiază, sosiră în Slobozia, primul sat dela plecarea din Brăila. La mânăstire nu mai erau călugări, ci numai un stareț, cu doi diaconi.

Trecând Ialomița pe un pod de vase, dădură peste un nou șes, de un nivel ceva mai ridicat. Același peisaj. Aceeași privește, în plus lanuri de porumb, din care sburau stoluri de potârnicși și dropii, când surugiii intrau în ele să-și ia, fără nicio jenă, câte un braț de păpușoi. Spre seară ajunseră la Obilești, pe malul unui alt lac. Numeroase turme de oi coborau spre apă. Un apus de soare minunat pe această scenă pastorală. Cele două localități — Slobozia și Obileștii — fură singurele pe care le întâlniră în calea de 120 mile dela Brăila la București.

In București sosiră pe la ora 3 din noapte. La hanul ce le fusese recomandat — *Hanul rusec* — li se răspunse că nu este loc. Tot așa la hanul la care-i duseră surugiii: *Casina di Martini*. Un evreu din cei ce mergeau la sinagogile în sărbătoare, îi conduse la un caravanserai foarte mare — la *Hanul lui Manuc*, de pe malul Dâmboviței.

Dimineața, când se deșteptară și priviră afară, văzură că se găsesc într'o clădire foarte vastă ce acoperia aproape un hectar de loc. În parter erau grajdurile pentru cai și remizele pentru vehicule. La etajul întâiu: călătorii în trecere, iar la etajul al doilea: cei ce stăteau mai mult de șase luni în oraș. Etajul acesta avea de jur împrejur o galerie pe care ședeau grupuri-grupuri de călători, de diferite neamuri — ruși, unguri, greci, etc. Aci o interesantă observație în notă: Aceasta este dispoziția caravanseraiurilor orientale. Ele ne dau o idee despre Staulul din Betleem. Nu a fost loc pentru Iosif și Maria în apartamentele rezervate pentru călători, așa c'au fost siliți să rămână în parter, unde se adăposteau vitele și trăsurile. Și acolo au găsit păstorii pruncul (Luca 2.7—12).

O amestecătură de limbi străine și barbare ce le umplea urechile și le turbura pacea Duminecii. Trebuie să caute o locuință mai liniștită, la un han mai mic și mai curat — *Hanul Simeon*, ținut de un Grec. Aci veni să-i salute consulul britanic — Colquhoun — pe care, la rândul lor, călătorii îl vizitară a doua zi acasă. Dela dânsul aflară că Bucureștii au 120.000 locuitori, nu mai puțin de 366 biserici ortodoxe, 1 catolică,

1 luterană, 1 calvină și nici-o moschee, Mahomedanii neavând dreptul de a poseda bunuri în Țările Române.

De pe acoperișul casei lui, a consulului, avură o splendidă vedere asupra orașului. E clădit pe o câmpie mlăștinoasă. Câțiva ani în urmă era pavat cu scânduri aruncate peste străzile pline de apă și noroi, cari exalau miasme dătătoare de friguri și malarie. Rușii însă le distruseseră, canalizând ulițele. Bisericele sunt mai frumoase pe din afară decât pe dinăuntru. Numărul clopotnițelor foarte mare. Cele mai multe îmbrăcate și acoperite cu tablă poleită, care, la lumina soarelui, orbește vederea. Este o nouă modă de clopotnițe. Înainte ele erau de zid. Dar cutremurele dese și violente le-au distrus mai pe toate. Ca să nu mai fie expuse dărâării, se construiește, în loc, clopotnițe ușoare, de lemn și tinichea. Casele sunt izolate prin admirabile grădini, plantate cu viță și cu tot felul de pomi roditori. Fiind de lemn, incendiile sunt frecvente și periculoase. De aceea se face o pază foarte riguroasă dintr'un turn care domină orașul și în care stau, zi și noapte, paznici, însărcinați a da alarmă îndată ce zăresc vreun început de incendiu.

În ziua de 11 Septembrie, misionarii merseră la Mitropolie, să asiste la Te-Deumul pentru ziua de naștere a Domnului (Alexandru-Vodă Ghica). Biserica splendidă. Foarte arătoasă pe dinăuntru, poleită peste tot, cu picturi foarte bogate și numeroase și cu un candelabru mare, de argint. Amvonul minunat. Arareori însă sau mai de fel ocupat. Decorațiile lui pompoase suplinesc « cuvintele de viață » ce ar trebui rostite de acolo.

Domnul nu era de față. Erau însă toți marii boieri, cu ex-prințul Serbiei, Miloș Obrenovici, în frunte. Un om de aspect întunecat și greoi, în bogată uniformă purpurie, cu spada și cingătoarea bătută în diamante. Alături de el, fiul său. Consulii, în uniforme respective, erau și ei de față. Multă lume apoi, în haine de sărbătoare, umplea biserica. Preoții cu odăjdii foarte frumoase, Mitropolitul, purtând o splendidă mitră, cu o cruce în diamante în vârf. Ornatele îi erau țepene de broderii

În aur. Prelat demn de respectat. A lăsat liberă circulația Sf. Scripturi. Slujba, ca și azi, cu cor. Asemenea ceremonialul sărutării crucii și luării anafurii de către cei prezenți.

După terminarea Te-Deum-ului, călătorii rămaseră în biserică să observe cum își fac credincioșii rugăciunile. În fața diferitelor icoane, ei se închinau cu mătâni și cruci, sărutând apoi picioarele sau mâinile sfinților. Intr'un colț, sicriul cu moaștele Sf. Dumitru, patronul Domnului (*sic!*). Un « Valah sincer » le spuse că acesta nu este Sf. Dumitru cel vechiu, ci Sf. Dumitru cel nou. Trupul îi fusese îngropat în albia unui râu, iar locul fu revelat unei tinere evlavioase, ca sfântul să poată fi desgropat. Sicriul, ca și moaștele, bogat împodobite cu aur și argint. Nu se arată decât o mână — obiectul venerațiunii. Se descrie modul de închinare, în fața moaștelor, ca și felul cum preoții fac, din această închinare, obiect de speculă urită. Asemenea credința în vindecarea bolnavilor, care aducea în fața Sfântului numeroși nenorociți. Ce vulgară idolatrie! exclamă clericii scoțieni, să vezi atâția oameni respectabili și inteligenți îndeplinind astfel de devoțiuni superstițioase.

Plecarea din București spre Iași la 13 Septembrie, dimineața. Până la Focșani erau 11 poște. Surugiii mânau ca vântul, ridicând nori de praf în urmă. Minunate tufișuri și șiruri de pomi mici mărgineau drumul de ambele părți. Și pe aci fântânile cu cumpene erau obiectele pe care privirea le întâlnea mai adesea. Când să se încheie prima etapă (poștă), oiștea trăsorii — brașoveanca — se rupse, lăsând pe călători în drum. Trebuiră trei ceasuri să se repare și să poată porni mai departe în cea mai mare goană.

Urmează o descriere a modului de călătorie de pe atunci, ce ar fi păcat să nu fie cunoscută din cuvânt în cuvânt: « Era ceva foarte plăcut în acest fel de a călători. Cei doi surugii — cu pieptarele lor valahe, cu mânicile largi ale cămeșii, cu cismele lor înalte, cu căciulile mici de blană și cu pletele în vânt, plesnind mereu din bicele lor lungi, făcând să răsunе pădurile de strigătele lor — erau foarte pitorești. Aerul era

delicios și câmpiile par'că sburau pe lângă noi. Când încălică, fiecare surugiu, sărind în șea, strigă: Hii! și toți caii pornesc dintr'odată. Țipătul lor, ca de vulpe, e foarte ciudat. Incepe foarte încet, apoi se tot întărește, până devine un strigăt prelung ce se pierde. Înainte de a sfârși unul, începe celălalt și așa mai departe. Ei plesnesc neconținut din biciu când pornesc ori se apropie de vreo poștă sau de vre-un oraș.

Spre seară sosiră într'un sat (sic!) adorabil numit *Buzău*, cu biserica lui (de sigur, cea episcopală), din care sunau, adânc și liniștit, clopotele (în *desemn, un sat, cu fântână cu cumpănă*, pag. 398). Mergând toată noaptea, ajunseră, în zori, la *Râmnic*. La început ținutul era frumos — cu dealuri împădurite. Curând însă drumul deveni din nou șes. Trecând peste un râu (?), urcară pe platoul pe care se

Țăran român.

Satul (sic) Buzău.

găsesc *Focșanii*, unde ajunseră pe la 10 dimineața.

Orașul e plăcut așezat printre pomi și împodobit cu clopotnițe de tinichea strălucitoare. Are un han tolerabil și cinstit — *Hôtel*

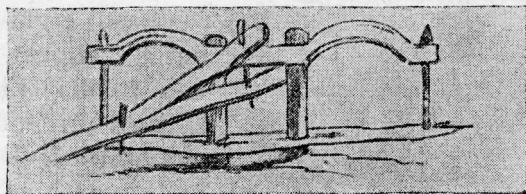
de France — ținut de un Spaniol mic, care e și agent consular francez. Negăsind cai de schimb, trebuiră să rămână aci până a doua zi, când, angajând un țăran român, cu patru cai, să-i ducă până la Bârlad, porniră mai departe.

Fiind la granița dintre Valahia și Moldova, trebuiră să-și vizeze pașapoartele mai întâiu la Ispravnicul ținutului (unde

se făcea ordine cu cnutul), apoi la poliția valachă și la cea moldovenească și, în urmă, la vice-consulul britanic. Un râu mic (= Milcovul) desparte cele două părți ale orașului, ca și cele două țări surori. Plecarea se făcu pe la ora 3 după miezul nopții. La frontieră funcționarul dormia, iar soldații de pază nu știau nici scrie nici ceti. Trebură deci să aștepte până să se scoale funcționarul — aproape de răsăritul soarelui.

Porniră la drum cu viteză și mai mare, trecând Siretul pe un pod de vase, la un punct repede și adânc, unde s'au pierdut multe vieți. După o câmpie întinsă, ținutul devine mai accidentat și păduros. Sate plăcute, cu case (= colibe) izolate, înconjurate de grădini. Unul din aceste sate era *Tecuciul*. Fântâni cu cumpene, coșare de porumb, porci mari și urîți, câini sbârliți, dar frumoși — e tot ce notează prin aceste părți călătorii noștri.

După un popas de dimineață (cu descrierea locului), pe la 5 după amiază, ei ajunseră la *Bârlad* (cinci poște depărtare de *Focșani*). Găzduirea la un han confortabil. Orașul, ca mai toate târgurile moldovenești, este așezat pe o câmpie întinsă. Are 10.000 locuitori. Biserica principală cu trei turle acoperite cu tinichea și cu cruci foarte frumoase. Bisericile, în special

Jug de boi.

cele rusești, au picturi și pe din afară. Dimineața (fiind Duminecă) o petrecură acasă, în reculegere. După amiază vizitară orașul. La biserica principală un preot, trei diaconi și nici un credincios. Rugăciuni grăbite, fără devoțiune și fără melodie. La altă biserică, de lemn, preotul cu câțiva copii în zdrențe ce dădeau răspunsurile, doi moși și șase babe. La sfârșitul slujbei, toți făcură mătăanii în fața icoanelor, pe care le sărutară în semn de venerațiune. Călătorii observă de altfel că adevărata slujbă este dimineața, când bisericile sunt pline. După slujbă, lumea petrece puțin cuviincios. Chiar și preoții.

Plecară din Bârlad a doua zi dimineață, după ce cumpărara delă hangiu o icoană reprezentând pe Christos pe cruce, înconjurat de draci. La un han, în drum, observară o altă icoană, a Maicii Domnului, cu rama plină de candelă. Dincolo de oraș, lângă un lac mic, un stâlp reprezentând pe Sf. Petru cu cheile. Mori de vânt și fântâni mai curate, de piatră, după moda turcească. La amiazi poposiră la un han numit *Tatomirești*. Intrară în vorbă cu Evreii în trecere. Pe unul îl lecuiră. Cu altul discutară despre Biblie și Talmud. Cu cât înaintau, cu atâta priveliștea devenea mai interesantă. Înainte de a ajunge la Vaslui, o minunată vale deschisă, cu livezi pe dealurile-i împădurite.

Noaptea târziu ajunseră la *Vaslui*, unde abia găsiră adăpost la un han plin de Evrei în drum spre Iași, pentru serbarea Ispășirii. Pe la 2, noaptea, plecară din Vaslui. Dimineața, popas la un han prăpădit, într'o regiune insalubră. Mai departe peisajul deveni mai plăcut și interesant. O vale închisă între dealuri acoperite cu păduri și livezi de pomi — aluni, meri, pruni, încărcăți de rod. Caprifolia și hameiul se cățarau pe copaci. Flori multe dau un farmec deosebit locului. Urcară culmile în strigătele sălbatică ale surugiilor ce-și îndemneau astfel caii la drum. O vale împădurită urmă — apoi platoul accidentat al Iașilor. Din depărtare orașul părea foarte întins — case albe, clopotnițe strălucitoare, multă verdeață...

In Iași. Intrară în oraș, înainte de apusul soarelui, pe străzi lungi, pline de meseriași, cu case mai sărăcăcioase ca la București. Evreii tocmai se pregăteau să meargă la sinagoge. Mulți erau chiar în drum. Coborîră cu grabă la un han, ca să poată merge și ei la serbarea zilei de Ispășire. Se duseră apoi la casa consulului englez, Gardner, care îi primi cu multă bunătate și le găsi găzduire la *Hôtel St.-Petersburg*, stabiliment mare, ținut de un Evreu botezat (la ortodoxi).

Dela consulul britanic căpătară multe informații de ordin general: cheltuielile de traiu la Iași sunt cam ca și cele dela București. Case bune, puține de închiriat. De aceea chiriile sunt foarte mari. Trăsurile sunt indispensabile, pentru drumurile rele. Asemenea servitorii. Alimentele sunt însă foarte

eftine. Orașul a progresat mult. Străzile nu mai sunt pavate ca mai înainte, cu scânduri. Are vreo 70 de biserici. Clima mai sănătoasă ca la București. Există însă o febră moldovenească, la un anumit sezon. Divorțul mai puțin răspândit ca înainte. Teama de Dumnezeu nu există însă.

Următoarea întâmplare, povestită de consul, ar dovedi-o. Intr'o seară din Ianuarie 1838, mare bal la curte. Înainte de-a începe, un puternic cutremur zgudui și spăimântă tot orașul. După trecere de câteva minute, prietenii moldoveni ai consulului propuseră ca totuși să meargă la bal. Consulul socoti a fi de prisos, deoarece, zicea el, nimeni nu va fi acolo. Însă, la insistența lor, se duse. Sosiră. Salonul feeric iluminat și lumea adunată. Toți erau însă tăcuți, palizi ca moartea. O crăpătură mare se făcuse în ziduri. Consulul aștepta cu groază o nouă zguduitură, privind ușa, pe care avea să iasă mai repede afară, când deodată unul din musafiri începu un cântec. Ca prin farmec, podelele fură curățite de moluz și dansul începu cu veselie și frivolitate, ca și cum nimic nu se întâmplase.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Domnul își are reședința la Iași. E amabil cu străinii. A permis desfacerea (răspândirea) Bibliiei în țara sa. Mitropolitul însă, bigot, nu o permise. Aflând dela consul de sosirea misionarilor, se informă de scopul călătoriei lor și-și exprimă dorința să-i vadă. Ei amânară plecarea, ca să poată fi primiți. Dar Domnul se îmbolnăvi și audiența nu mai avu loc. Foarte probabil, Guvernul nu va împiedeca activitatea unui misionar printre Evreii din Moldova.

Seara plecară din Iași, luându-și rămas bun dela consul. Când se lumină, dimineața (21 Septembrie), treceau printr'o frumoasă vale păduroasă, cu sate plăcute. De departe, pe o câmpie vastă, văzură *Botoșanii* cu numeroase clopotnițe strălucitoare. Aproape de intrarea în oraș, o cruce cu chipul în mărime naturală al Mântuitorului.

Pe la orele 9 dimineața sosiră în oraș. După sfaturile vice-consulului, Signore Scotto, hotărîră să tocmească cai, ca să meargă direct la Tișeuți, lângă stația austriacă de carantină. Se duseră deci la un Evreu, care, deși era în Sabat, se offeri

să le dea cai. Nu-i tocmi și nu conduse el, ci un creștin, interpus al său.

Orașul e deosebit de curat. 20.000 locuitori și 11 biserici. E foarte întins, cu grădini între case, care-i dau un aspect vesel. Făcură o călătorie pe seară. Trei cai evreești fac cât opt creștinești, scriu călătorii. Drum prin păduri adânci și umbroase și prin livezi deschise. Spre Apus, în depărtare, Carpații.

Prin o alee lungă, plantată cu sălcii, sosiră la un râu lat, pe care-l trecură prin vad, apoi coborîră într'o livadă cu pomi minunați, la sat la Tișeuți. Neputând trece Suceava (frontiera), ca să intre în carantina austriacă, din cauza vremii târzii, traseră la un han mic, pe malul râului, la un Evreu, care-și făcuse cușca pentru serbarea Corturilor.

Seara trecură granița și intrară în carantină. « Intrarăm acum, scriu misionarii, într'altă împărăție a acestei lumi, unde Satana își are tronul, până ce va sosi timpul când va deveni Împărăția Dumnezeuului nostru și a Hristosului său ». În carantină rămăseseră cinci zile. Așezare plăcută și sănătoasă. Curătenie pretutindene. Domină un ținut frumos numit Bucovina. Personalul carantinei deosebit de civilizată și politică. Conversația cu medicii în latinește. Aci își redactară călătorii jurnalul și-și pregătiră itinerariul: Cernăuți, Tarnopol, Brodi, Lemberg, Cracovia.

La 27 Septemvrie, dimineața, părăsiră carantina și plecară, cu o brișcă acoperită, la *Suceava*, oraș plăcut cu opt turnuri strălucitoare și o cetate în ruină. Populație considerabilă de ortodoxi, catolici și armeni. Poziție minunată, pe malul înalt al unui râu (= Suceava). Casele văruite, curate și acoperite cu șindrilă. Jumătate din oraș e locuit de Armeni.

Plecând din Suceava, drumul duce printre garduri de nuele cu streșini la fel. Șoseaua era pavată și bine întreținută. Casele mai confortabile ca în Moldova. Aspectul țării mai civilizată. Mulți arbori fructiferi prin grădini. Biserici rustice, semănând cu cele din Scoția. Un pod de lemn îmbrăcat și acoperit cu scânduri. Vama lui o lua un evreu. Aceștia sunt de altfel pretutindeni și în toate amestecați.

Timp de trei ore, drumul duce, în linie dreaptă, când suind, când coborînd, printre splendide livezi. La stînga șirul înalt și păduros al munților Carpați. Câmpul parfumat cu șofran tomnatec. Sate frumoase, resfirate pe coaste. Un han evreesc, în față cu cuști pentru serbarea Corturilor. Țăranii coseau, scoteau cartofi și cultivau hameiu.

Pe la ora 2 după miezul nopții ajunseră la *Siret*, pe râul cu același nume. Cazarme de soldați, cu uniforma albastră austriacă și cea verde închis a ofițerilor. La hanul unde traseră, multă lume intra și eșia. Ea privia curios la călătorii străini, englezi, constatînd că au nasuri și ochi ca și dînșii. Mulți erau turmentați de băutură, după praznicul unui mort bogat al orașului.

Dela *Siret*, călătoria continuă pe un drum drept ca săgeata. Dealuri line de-o parte și de alta. Câmpia bine cultivată. Drumuri excelente, ca pretutindeni în Austria. Seara, pe lună, ajunseră la *Cernăuți* (28 Septemvrie). Traseră la un han tolerabil. Oraș plăcut, cu străde largi, bine aerisite și curate. Case cu 2—3 etaje. Cazărmi și clădiri publice mari. Pe firme mai ales nume poloneze. Piața, un squar larg, pe delături cu prăvălii portative (gherete). În mijloc o cruce mare cu o statuă a Sf. Fecioare, cu trupul Domnului în brațe și doi îngeri alături. O stradă largă duce de sus, din piață, de unde se vede șerpuind Prutul, jos, pe câmpie, la *Sadagura*. Pe această stradă o altă statuă a Mântuitorului pe cruce cu Sf. Fecioară alătura, străpungându-și inima cu o spadă. Situația orașului frumoasă și salubră, pe vârful unui deal considerabil, cu o minunată vedere pe câmpiile fertile din jur.

Părăsiră orașul înainte de amiază, într'un vehicul excelent, cu o brișcă englezească, cu arcuri, dată de hangiu, care le procură cai și om să-i ducă la Tarnopol. Trecură Prutul pe un pod lung, de lemn. Priveliștea în urmă, asupra orașului și împrejurimilor, foarte plăcută. Pe câmp o plantă numită «retoky» cu tulpină brun-roșcată dă ținutului un colorit frumos. Barierele în forma cunoscută: o grindă de-a-curmeșișul drumului, ridicându-se dela un capăt cu ajutorul unei greutate. Cu toată fertilitatea solului și frumusețea locului,

călătorii nu uită să însemneze că se găsesc în țara « chipurilor cioplite » cu multe cruci înalte și reprezentări ale Sfintei Fecioare pe marginea drumurilor.

După un popas într'un sat numit *Gertsman* (?), ținutul deveni mai puțin interesant. Pe seară începură să coboare spre Nistru, prin o vale cuprinsă între două dealuri de înălțime considerabilă, acoperite cu tufișuri. La gura văii apărură clopotnițele orașului vecin *Zalesky*, strălucind în apusul soarelui. Trecură dincolo, Nistrul, pe un pod de vase. Apa adâncă și repede desparte Bucovina de Galiția, care face parte din Polonia austriacă.

Trec acum la știrile ce am putut culege din cartea celor doi misionari scoțieni cu privire la clasele sociale, la îndeletnicirile, obiceiurile și viața lor, cum și la stările economice, culturale și police.

Moldova. Țară interesantă, dar foarte înapoiată în civilizație. Guvernul asuprește pe locuitori cu dări, iar fiecare proprietar de pământ are dreptul să ceară țăranilor 80 zile de lucru și 10% din venitul lor. Munca este totuși bine plătită: un lucrător capătă până la 6 piaștri pe zi, iar cu 1 piastru cumpără 1 kg. de carne. Țara ar fi foarte roditoare, dacă ar fi lucrată bine. I se zice Peru-ul Grecilor. Multe din întinsele ei câmpii stau însă nelucrate. Se taie pe an 400.000 vite pentru seu, iar 250.000 sunt exportate la Constantinopol. Limbile clasei culte sunt greaca modernă și franceza. Dialectul autohton este însă limba valahă și se întrebuințează de poporul de jos. Religia Moldovei ca și a Valahiei este cea ortodoxă.

Valahia. Țară frumoasă. Dacă ar fi cultivată, ar putea nutri 12 milioane de locuitori, nu 2 milioane cât are acum. Imensele câmpii peste care am trecut, lucrate, ar aduce venituri mari. Dar nu sunt brațe care să poarte plugul. Populația nu este încurajată și vițiile locuitorilor mențin natalitatea scăzută. Aproape $\frac{3}{4}$ din pământul acestei țări, ca și în Moldova, este proprietatea mănăstirilor. Multe mănăstiri aparțin locurilor sfinte străine, dela Atos și dela Sinai. Aceste moșii sunt arendate la autohtoni cu prețuri rezonabile.

Partea de Apus, Valahia mică, e un ținut muntos, foarte deosebit de partea prin care am călătorit. Craiova, locul de întâlnire al cavalerilor cruciați în drumul lor spre țara sfântă, se găsește acolo. Regiuni întregi sunt devastate, aci, din când în când, de lăcuste. Pe lângă exportul de grâne, produsul de căpetenie al țării, se mai face comerț de cantaride (gândaci ce se găsesc în mare cantitate în pădurile Valahiei mici) și lipitori (trimise în imense cantități la Paris). Părul de porc — mare și tare — se exportă în Anglia pentru fabricarea periilor.

Boierii și Clerul. Boierii, nobilii Moldovei, nu sunt oameni educați. Ei își petrec mai tot timpul în distracții ușoare — baluri și cărți de joc. Boierii, nobilii Valahiei, locuiesc, toți, în Capitală. Ei își vizitează rar domeniile. Unii, se spune, nu le-au văzut niciodată. Sunt lăsate pe mâna arendașilor, cari caută să se îmbogățească cât mai mult. Domnitorul Valahiei, Alexandru Dim. Ghica, se zice că ar fi sub influența Rusiei. El nu egalează în talent pe Domnul Moldovei (Mihai Sturdza). Este o cameră (Divan), aleasă de cetățenii cu rang și avere, care ajută la guvernare. Funcționarii nu sunt însă oameni de caracter. Tribunalele sunt grozav de corupte. Cea mai sigură cale să ai câștig de cauză în țara aceasta este să mergi la judecător cu o pungă de bani. Sunt totuși anumiți Valahi cinstiți care-și pun toată inima pentru progresul țării lor.

O plagă la clasa boierească, sursă de crimă și simptom de corupție, este frecvența divorțului, care se capătă ușor, nefiind socotit ca o rușine. Părțile (cei divorțați) se recăsătoresc îndată cu alții. De multe ori în timpul șederii noastre în aceste țări, zic călătorii, ne-am adus aminte de cuvintele teribile ale lui Ieremia (6. 13—15). Spre a se dovedi că nu se pune nici un preț pe despărțenie, se citează cazul unui boier, care, nefiind invitat la balul Curții, ca să nu-l lase soția din această cauză, făcu tot ce-i stătu în putință să obțină o invitație...

Preoții în Moldova sunt atât de decăzuți, că cel puțin o jumătate de duzină din ei se găsesc, la orice oră din zi, prin cârciume, bând în public. Deși sunt preoți, se ocupă adeseori de afaceri și sunt protivnici Bibliei. Preoții ortodoxi din Valahia nu sunt atât de vițioși ca în alte părți. Clerul inferior

are voie să se căsătorească. Cel superior, nu. De aceea între aceștia domină imoralitatea.

Țăranii. Poporul (în Moldova) pare foarte muncitor. Nu stă, ca în Răsărit, lenevind, cu pipa în gură, toată ziua. Femeea ia parte la munca obștească. Ea toarce chiar și umblând de colo până colo. Imbrăcămintea nu are nimic deosebit, afară de legătura de cap, de obicei un mic șal, înnodat sub bărbie, de multe ori alb, semănând cu șalul femeilor genoveze. Soldații asupresc poporul. Se citează cazul unui pescar cu permis de pescuit și totuși prins și deposedat de permis și de peștele confiscat. Țăranii (din Valahia) dela câmpie sunt o rasă slugarnică. Portul lor este asemenea celui al Moldovenilor. Poartă cojoace și căciuli de oaie, pe cari, pe vreme ploioasă, le întorc pe dos. Când te întâlnesc își scot căciulile din cap. În această țară nu se comit multe crime de violență, dar nimic nu întrece imoralitatea încuibată în viața particulară. Adevăratul țăran român se găsește în munții Carpați. E om netemător și independent. Își îngroapă banii în pământ și umblă cu pas mândru. E lucru obișnuit aci să se găsească comori pe câmpuri, ascunse în pământ, din vremuri de invazie. Încălțăminte țăranilor e făcută din piele netăbăcită de capră și legată de picior cu curele, tot de piele. O rămășiță a sandalei romane....

Țiganii. Nume care, după unii, ar deriva dela Zoam, vechia capitală a Egiptului, deși, alții, îl atribue faimosului cuceritor tătar. Se găsesc în Moldova în număr de 18.000, iar în Valahia în număr de 80.000. Mai toți sunt robi, cumpărați și vânduți după poftă. Unul s'a vândut de curând pentru 200 piaștri. Prețul obișnuit e însă de 500. Cinci lire e prețul curent pentru bărbați. Țigăncile sunt vândute mai ieftin. De altfel vânzarea se face prin tocmeală.

Aparența lor e mult asemuitoare Țiganilor din alte țări, fiind toți negri, cu ochi frumoși, tot negri, și cu părul lung, negru. Au o limbă specială a lor. Deși nu par a avea un sistem de religie, sunt foarte superstițioși și cred în zile norocoase și în zile nefaste. Sunt cei mai buni meseriași din țară. Fierarii și zidarii sunt în deosebi recrutați dintre ei. Femeile sunt

socotite ca cele mai bune bucătărese. Mai toate familiile bogate au câte o bucătăreasă țigancă. Iubesc muzica vocală și instrumentală și sunt excelenți cântăreți.

O anumită categorie sunt țiganii turci, cari și-au răscumpărat libertatea dela Guvern. Sunt puțini însă și toți din Turcia. In Galați sunt 12 asemenea familii. Bărbații fac negoț de cai, iar femeile lor confecționează saci și alte obiecte. Iarna trăiesc în oraș, în bordeie sub pământ. Vara își întind corturile în aer liber, părăsindu-și locuințele de iarnă.

In drumul spre Galați (dela carantină), călătorii văzură mai deaproape o colonie de țigani. Intregul lor aspect le amintea satele sărace de pe valea Nilului. Cei mari erau în zdrențe, iar copilașii, goi, duși pe umeri sau subsuoară, ca și la Egipteni. Lucrau la cărămizi în dogoarea soarelui. Muncă grea care amintea călătorilor de timpul când strămoșii lor persecutau pe fiii lui Izrael în același fel. Dacă deci ei sunt, în adevăr, descendenții lui Faraon, precum numele, trăsăturile și caracterul lor trădează, sunt o pildă vie de dreptatea lui Dumnezeu pentru popoarele ce prigoniră pe Izrael. Foarte probabil că acești rătăcitori așa de desprețuiți îndeplinesc proorocia de trei ori repetată: O să răspândesc pe Egipteni printre neamuri și o să-i împart prin țări... și vor ști că eu sunt Domnul!... Numărul lor, ignoranța lor, decăderea lor, chiamă cu glas tare ajutorul unor misionari creștini, exclamă, cu vădită îndurare, călătorii noștri.

Urmează relațiunile despre Evrei cari rămân să facă obiectul comunicării de Vinerea viitoare. In genere privite, știrile și mărturiile culese din cartea celor doi misionari scoțieni în țările noastre acum o sută de ani, ne apar cât se poate de conștiințioase și credincioase. Luate în cursul unei călătorii destul de grăbite — de trei săptămâni numai — știrile și mărturiile acestea se vede a veni dela spiritul de observație și dela simțul critic al unor oameni culți, cari, prin natura și disciplina educației lor spirituale, știau a privi în miezul lucrurilor, căutau să se informeze serios și nu se lăsau, ca alți călători, seduși de aparențe și de închipuire.

Fără a avea și manifesta vre-o simpatie și vre-un interes mai deosebit pentru țara și locuitorii ei — cu excepția, firește, a populației evrești, pentru care anume veniseră în aceste părți — autorii ne apar totuși nepreveniți și obiectivi. Cu atât deci informațiunile și relațiunile lor sunt mai interesante și mai prețioase pentru noi. Și ele constituie, în adevăr, pentru stările de lucruri dela începutul epocii regulamentare, un important izvor de documentare.

Aceasta reese și din comparația cu știrile și mărturiile similare, rămase dela alți călători prin Țările Române, din aceeași epocă. Iar dacă privim scrierea analizată din punctul de vedere al informațiilor relative la comunitățile evrești de acum o sută de ani la noi, ea este și mai interesantă și merită, de sigur, o și mai mare atențiune. Pentru aceea am și rezervat expunerea acestei părți pentru o specială comunicare — Vinerea viitoare.

Andrew A. Bonar

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Robert Mc. Cheyne
(Cam la vârsta când au călătorit prin
țările noastre).